

6. Rizhikov V. S. Metodika vikoristannya mozkovogo shturmu na seminars'kikh zanyattiyakh v profesiinii pidgotovtsi maibutnikh yuristiv vidpovidno do profesiografichnogo profilyu / V. S. Rizhikov // Zbirnik naukovikh prats' KiMAUP. – 2011. – № 97. – P. 172–178.
7. Telemukha S. B. Mozkovii shturm yak metod realizatsii interaktivnogo navchannya / S. B. Telemukha // Ukrains'kii naukoivo-medichnii molodizhnii zhurnal. – 2014. – № 1. – P. 169–171.
8. Teslyuk V. M. Vikoristannya metodik mozkovogo shturmu v ekonomichnomu navchanni / V. M. Teslyuk, M. P. Pishchana // Visnik NUBiP Ukraini. – 2010. – № 6. – P. 40–49.
9. Shevchuk S. V. Ukrains'ka mova za profesiinim spryamuvannyam: Pidruchnik / S. V. Shevchuk, I. V. Klimenko. – Vid. 2–ge, vip. – K. : Alerta, 2011. – 696 p.

УДК 373.5:159.9

ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ 8-9 КЛАСІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Кушнір Т.І., аспірант

Київський університет ім. Бориса Грінченка, вул. Маршала Тимошенка, 13-б,

м.Київ, Україна

kushnir_ti@ukr.net

У статті висвітлено погляди лінгводидактів, психолінгвістів щодо психолого-педагогічних особливостей формування граматичної компетентності в учнів 8-9 класів. Доведено, що граматична компетентність – це невід'ємна складова комунікативної компетентності, уміння мовця будувати ефективну мовленнєву поведінку, яка відповідає нормам соціальної взаємодії, притаманним конкретній культурі. Головним компонентом є мотиваційний, оскільки потреби, мотиви, цілі діяльності є тими психічними елементами, від яких залежить ефективність процесу оволодіння знаннями.

Ключові слова: мовна особистість, мовно-мовленнєва компетентність, мовленнєва діяльність, граматична компетентність, мотиваційний компонент, вивчення синтаксису.

ФОРМИРОВАНИЕ ГРАММАТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У УЧАЩИХСЯ 8-9 КЛАССОВ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Кушнір Т.И., аспирант

Киевский университет им. Бориса Гринченко, ул. Маршала Тимошенко, 13-б,

г.Киев, Украина

kushnir_ti@ukr.net

В статье освещены взгляды лингводидактов, психолингвистов по психолого-педагогическим особенностям формирования грамматической компетентности у учащихся 8-9 классов. Доказано, что грамматическая компетентность – это неотъемлемая составляющая коммуникативной компетентности, умение говорящего строить эффективное речевое поведение, которое соответствует нормам социального взаимодействия, присущим конкретной культуре. Главным компонентом является мотивационный, поскольку потребности, мотивы, цели деятельности являются теми психическими элементами, от которых зависит эффективность процесса овладения знаниями.

Ключевые слова: языковая личность, культурно-языковая компетентность, речевая деятельность, грамматическая компетентность, мотивационный компонент, изучение синтаксиса.

THE FORMATION OF STUDENTS' GRAMMATICAL COMPETENCE IN 8TH-9TH FORMS OF SECONDARY SCHOOLS: PSYCHOLOGICAL ASPECT

Kushnir T. I.

Borys Grinchenko Kyiv University, Marshala Tymoshenko Street, 13b, Kyiv, Ukraine

kushnir_ti@ukr.net

The article highlights the views of linguistics and psycholinguists on psychological and pedagogical features of the formation of students' grammatical competence in 8th - 9th forms. It is proved that grammatical competence is an integral component of communicative competence, speaker's ability to build effective speech behavior that meets social interaction appropriate to a specific culture. The main component is motivation, as the needs, the motives and the aims are the mental elements that depend on the efficiency of mastering knowledge. During the learning of syntax, the preference should be given to problem-searching and researching methods aimed not only to the mastering basic concepts of linguistic theory and developing appropriate skills of syntax, but also to the formation of cognitive independence and students' creativity. It is advisable to choose those exercises that provide the effective operation with the syntactic material for improving the students' grammatical competence in 8th -9th forms of secondary schools. Doing exercises during the learning of syntax must be systemic in nature, that is not only systematically implemented, but also apply to systematically organized material, where each of the elements takes clearly defined, scientifically substantiated and methodically secured place. It is necessary to teach children quickly analyze sentences and texts, to prove their views to a full understanding the sources, the mistakes that they did and the difficulties that they encountered, to develop the readiness for understanding any grammatical phenomenon.

Key words: linguistic identity, language and speech competence, speech activity, grammatical competence, motivation component, the learning of syntax.

Нині на державному рівні гостро відчувається потреба в мовній особистості, яка добре володіє системою лінгвістичних знань (знає поняття й відповідні правила), репродукує мовленнєву діяльність, має навички роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку, бажає повернутися у повсякденному спілкуванні до рідної мови, до відродження культури, традицій тощо.

Ефективність навчання української мови учнів основної школи залежить від урахування їх вікових та психологічних особливостей. Вагомого значення набувають шляхи стимуляції активного мислення в процесі навчальної діяльності, успішність якого безпосередньо пов'язана з пізнавальною активністю й самостійністю учнів, наявністю пізнавальних мотивів, використанням відповідних дидактичних засобів, спрямованих на виконання навчальних дослідницьких завдань, що вимагають пошуку пояснення й доведення закономірних зв'язків і відношень [7].

Модернізація освітнього процесу вимагає, щоб учні впродовж усього навчання в загальноосвітньому навчальному закладі отримували не тільки необхідні знання, вміння і навички, а набували важливих компетентностей для освіти протягом життя.

Наше **завдання** полягає у визначенні головних психологічних та психолого-лінгвістичних чинників формування граматичної компетентності учнів на матеріалі вивчення синтаксису у 8-9 класах з урахуванням засад, зумовлених подвійною природою його одиниць, визначенням їх важливості в системі мови та першорядним значенням у теорії мовно-комунікативної діяльності особистості.

Синтаксичний рівень мовної системи сучасна лінгводидактика характеризує як базовий і завершальний для шкільного курсу української мови, що у формуванні граматичної компетентності посідає визначальне місце, оскільки саме синтаксичні одиниці складають першооснову мови, її реалізації в мовленні у звуковій та писемній формах мовленнєвої діяльності. Тому сьогодні актуальним є формування граматичної компетентності в учнів основної школи під час вивчення синтаксису, що максимально відповідатиме психолого-лінгвістичним закономірностям їхнього розвитку.

Мета статті полягає у висвітленні психолого-педагогічних особливостей формування граматичної компетентності учнів 8-9 класів.

Реалізація поставленої мети потребує виконання таких **завдань**:

- проаналізувати праці науковців щодо психолого-педагогічних особливостей формування граматичної компетентності в учнів 8-9 класів;
- висвітлити рівень досліджуваності проблеми в сучасній лінгводидактиці;
- систематизувати результати дослідження у висновках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що компетентнісний підхід до вивчення української мови, на який нині орієнтується навчальний процес загальноосвітньої школи, для психолого-педагогічної теорії освіти не є чимось цілковито новим. У фундаментальних психологічних дослідженнях Л. Виготського, П. Гальперіна, М. Жинкіна, І. Зимньої, О. Леонтьєва, О. Лурії, А. Маркової та інших визначено вихідні для компетентнісного переорієнтування освітньої системи положення.

Першочергове значення для формування рис мовнокомпетентної особистості мають форми стимуляції активного мовлення школярів у процесі продукування цілісного мовленнєвого висловлювання – тексту та його компонентів – речень, ефективність яких безпосередньо пов'язана з їхньою мовленнєво-мисленнєвою діяльністю, пізнавальною активністю й самостійністю, оскільки синтаксичні одиниці є явищами, складними для опрацювання через їхню неоднорідність, різнотлумачення в їх описі й методичному супроводі та синкретичний характер функціонування як одиниць мови й мовлення. У формуванні й становленні компетентнісного підходу в мовній освіті, у визначенні перспектив подальшого розгортання є внесок багатьох психологів та психолінгвістів (Л.Виготський, П.Гальперін, В.Давидов, Г.Костюк, С.Рубінштейн, І.Синиця та ін.).

У 8-9 класах збільшується обсяг програмового матеріалу та ускладнюється його зміст, зростають вимоги до розуміння, осмислення й запам'ятовування матеріалу. Для успішного навчання учням потрібне вміння зосереджено думати, логічно міркувати, робити правильні висновки, порівнювати, аналізувати й синтезувати вивчений матеріал, усвідомлювати перебіг міркувань, самостійно робити певні узагальнення, співвідносити інформацію, що надходить з різних джерел, уміти перевіряти й контролювати себе.

Систематичне вивчення учнями 8-9 класів основ синтаксису вимагає встановлення зв'язків між новонабутими і попередніми знаннями. Проте всі ці вкрай необхідні якості в школярів ще недостатньо розвинені. Навчальна діяльність учнів полягає в накопиченні не тільки знань, а й добре відшліфованих, міцно закріплених прийомів розумової діяльності, тобто інтелектуальних умінь. Навчання підлітків спирається не лише на здобуті ними в молодшому шкільному віці знання та пов'язані з ними способи і прийоми розумової діяльності, а й веде до певної їх перебудови й удосконалення.

Учені визначають, що в цей період у школярів підвищується рівень абстрагування й узагальнення, формуються системи прямих і зворотних логічних операцій, міркувань і висновків, що стають більш усвідомленими, обґрунтованими, логічно досконалішими. Змінюються співвідношення зовнішніх і внутрішніх дій. Відбувається перехід зовнішніх дій у внутрішній так званий мисленнєвий план, формуються розумові дії, що є компонентами умінь учитися. Змінюються деякі співвідношення в навчальній діяльності між перцептивними, мисленєвими та практичними діями. Практичні дії виступають переважно як засіб застосування здобутих знань [1, с. 221].

Формування граматичної компетентності учнів під час вивчення синтаксису – складний внутрішній, поступовий процес, який об'єднує в собі сприйняття, розуміння, осмислення, узагальнення, закріплення, відтворення, редагування, конструювання та ін.

Сучасне мовознавство, психолінгвістика трактують одиниці синтаксису як категорії мови і мовлення, і визначають їх дихотомічну природу – місце у мовній системі і роль у мовленнєвій діяльності.

Надаємо перевагу методу поетапного формування поняття шляхом практичного оперування на основі повної орієнтовної основи. Засвоєння знань відбувається не шляхом попереднього заучування й подальшого застосування в пам'яті, а шляхом їх безпосереднього використання у вигляді схем орієнтовних дій у вирішенні доцільно дібраних завдань. У площині вивчення синтаксису це проявляється таким чином:

- спочатку учні складають якнайповніше уявлення про виучуване синтаксичне поняття, його найголовніші особливості, відмінності від інших, функціонування тощо → закріплюють це в практичній діяльності → тільки тоді до них приходить усвідомлене їх сприйняття з гарантованим ефективним використанням, яке можна визнати, як сформовану граматичну компетентність.

Погоджуємося з думкою Л.Виготського, який вважав, що оволодіти поняттям – означає не тільки набути знань щодо окремих ознак предметів, але й домогтися того, щоб зміст поняття відображав закономірний зв'язок між цими ознаками. Жодне поняття, зокрема й синтаксичне, не може існувати саме по собі, а є ланкою системи знань, тобто ще більшого узагальнення. Відтак, важливе місце в навчанні синтаксису має посісти засвоєння зв'язків між поняттями, засвоєння цілісної системи знань, що виникає у встановленні зв'язків між співвідносними поняттями. Наприклад, мовна компетентність формується двома системами одиниць, які реалізують її лінгвістичну (граматичну) й мовленнєву компетенції, тож вивчення їх має будуватися з урахуванням цих зв'язків, щоб сформувати на рівні усвідомлення учнями зв'язків між різнохарактерними компонентами в межах однієї цілісної системи, та їх ролі в загальноприйнятій синтаксичній системі. Переконливим прикладом-ілюстрацією до такого розмежування може слугувати речення як синтаксична одиниця, де зміст поняття виражатиме предикативність як головну ознаку, модальність, значення часу, граматичну організованість, семантичну та інтонаційну завершеність; обсяг поняття можна виявити в сукупності різновидів організації моделей речень за попередньо названими показниками [5, с.128].

Граматична компетентність – невід'ємна складова комунікативної компетентності, тобто уміння мовця будувати ефективну мовленнєву поведінку, яка відповідає нормам соціальної взаємодії, притаманним конкретній культурі; уміння учасників спілкування володіти комунікативними, стратегічними правилами спілкування й передбачає органічну єдність мовної, мовленнєвої, прагматичної й предметної компетентності.

Визначальними особливостями граматичної компетентності вченими виокремлено:

- здатність розуміти й виражати знання, продукуючи і розпізнаючи правильно оформлені згідно з цими принципами фрази і речення (що є протилежним заучуванню та відтворенню стійких формул);
- неусвідомлене вживання граматичних форм рідної та іноземної мови згідно із законами, нормами граматики (рід, число, відмінок тощо), чуття граматичної форми, наявність корекційних навичок щодо правильності вживання граматичних форм;
- внутрішнє невербалізоване знання граматичної системи мови, знання морфологічної та синтаксичної системи (типології форм, а також набору правил).

Як зазначає О.Вовк, граматична компетентність забезпечує системне знання лексичного, морфологічного, синтаксичного, фонетичного та орфографічного аспектів мови для побудови осмислених і зв'язних висловлювань, володіння граматичними поняттями, а також засобами вираження граматичних категорій; навички і вміння адекватно використовувати граматичні явища у мовленнєвій діяльності в різноманітних ситуаціях спілкування для розв'язання мовленнєво-розумових проблемних завдань.

Т. Горохова тлумачить граматичну компетенцію як наявність відповідних знань, умінь, навичок, особистісних якостей, які можна подати у вигляді конструкта таких компонентів: мотиваційного, гностичного, діяльнісного та особистісного [2].

Головним компонентом є мотиваційний, оскільки потреби, мотиви, цілі діяльності є тими психічними елементами, від яких залежить як ефективність процесу оволодіння знаннями, так і якісні характеристики результату.

При підборі системи навчально-тренувальних завдань необхідно керуватися передусім тим, яку роль має виконувати кожне з них у процесі формування граматичної компетентності. У сучасній лінгводидактиці існує кілька класифікацій вправ за різними показниками. Так, Т. Ладиженська виділяє вправи залежно від співвіднесення дій за готовим і створюваним текстом: вправи аналітичного характеру на основі готового тексту (аналіз тексту, порівняльний аналіз тексту), вправи аналітико-мовленнєвого характеру на основі готового тексту, вправи на трансформацію тексту (створення тексту на основі зразка, створення власного висловлювання). В. Мельничайко, беручи за класифікаційну основу особливості сприйняття та виконання вправ, пропонує виділити такі різновиди: слухо-мовленнєві (завдання сприймаються на слух і виконуються в усній формі), зорово-мовленнєві (усні операції на матеріалі сприйнятого зором тексту), слухово-моторні (письмове виконання операцій над сприйнятим на слух матеріалом), зорово-моторні (письмова робота на матеріалі тексту). Заслуговує на увагу й класифікація О. Горошкіної з огляду на її комплексність та оптимальність. Дослідниця виділяє аналітичні вправи (пов'язані з аналізом текстового матеріалу), асоціативні (ті, що спонукають учнів до виявлення емоційно-почуттєвого ставлення до тексту й навчального матеріалу, який досліджувався на його тлі), когнітивно-розвивальні (складаються на основі тексту із фоновим національним компонентом таким чином, щоб поряд з удосконаленням знань, умінь і навичок учнів забезпечувалось одночасне формування в них української мовної картини світу), креативно-дослідницькі (передбачають залучення учнів до творчості через пошук, шляхом створення й розв'язання проблемних ситуацій, спрямованих на формування інтелектуально-креативних якостей учнів: мовного чуття, дару слова, мислення, мовлення, уяви, уваги, спостережливості тощо) [9].

Нам імпонує система вправ, яку виділяє С. Омельчук, а саме конструктивні, мовленнєві та комунікативні [9]. Конструктивні вправи, тобто синтетичні вправи творчого характеру, основу яких складає самостійне моделювання, реконструювання і конструювання синтаксичних конструкцій, спрямовані на збагачення граматичної будови мовлення учнів. Мовленнєві вправи направлені на розвиток і вдосконалення мовленнєвих умінь та навичок. І.Кухарчук засвідчує, що саме комплексні вправи забезпечують свідоме засвоєння лінгвістичної природи синтаксичної одиниці, вироблення вмінь оцінювати роль різних типів речень у формуванні будови, змісту й комунікативної спрямованості тексту.

Уважаємо, що з переліку вправ, запропонованих дослідниками, під час вивчення синтаксису доцільно вибирати такі, що забезпечують ефективну роботу із синтаксичним матеріалом для вдосконалення граматичної компетентності учнів 8-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Виконання вправ у процесі вивчення синтаксису повинно мати системний характер, тобто не тільки здійснюватися систематично, а й звертатися до системно зорганізованого матеріалу, де кожен зі складників займає чітко визначене, науково обґрунтоване й методично закріплене місце.

У процесі вивчення синтаксису перевага повинна надаватися проблемно-пошуковим, дослідницьким методам, що спрямовані на опанування основних понять лінгвістичної теорії, вироблення відповідних умінь і навичок із синтаксису, формування пізнавальної самостійності, творчих здібностей учнів.

Вивчаючи синтаксичні одиниці, учні осмислюють їх мовленнєві можливості функціонування в мовленні, тому вчитель організовує практичне засвоєння цього матеріалу – вчить користуватися мовними засобами (синтаксичними категоріями) у мовленні. Ця робота потребує постійної систематизації граматичних знань, використання матеріалу підручника у відповідній послідовності та в тісному взаємозв'язку його елементів. Цьому сприяє виділення та стійке засвоєння в розділах підручника, що вивчаються, основних положень, правил, таблиць і моделей побудови фраз та речень.

Активна розумова діяльність значно зростає, якщо учні самі поетапно виконують дії для правильного вирішення завдання. Бо саме процес мислення та логічного розмірковування над поняттями вимагає від учнів активного оперування знаннями та розумовою діяльністю. Поступово міркування стають все більш стислими і частково автоматизуються.

Необхідно привчати дітей оперативно аналізувати речення і тексти, доводити свої міркування до повного розуміння джерел зроблених помилок і труднощів, що зустрічаються, виробляти готовність до розуміння будь-якого граматичного явища.

Формування граматичної компетентності завжди спирається на систему взаємопослідовної та взаємозалежної системи з подвійною природою: з одного боку – знання як мета, з іншого – уміння й навички як засіб її досягнення.

Самі вправи на формування граматичної компетентності у процесі вивчення синтаксису слід розглядати як комплексні мовно-мовленнєві, оскільки кожна з них має і сприяти засвоєнню учнями теоретичних знань із синтаксису в практичному аспекті, і активно формувати їхні комунікативні вміння й навички. Перевага повинна надаватися активним формам вивчення синтаксису, різноманітним завданням творчого характеру на мовленнєвому матеріалі: моделюванню, трансформації, конструюванню синтаксичних одиниць; складанню речень та невеликих текстів у певній композиційній формі з урахуванням граматичних і стилістичних особливостей мовних явищ; вибору необхідних мовленнєвих засобів для побудови синтаксичних конструкцій. Адже система вправ на формування граматичної компетентності учнів висвітлює основні етапи становлення навичок мовлення: формування вмінь будувати і вживати мовні засоби в мовленні (усно і письмово); розвиток умінь добирати відповідний мовний матеріал, необхідний для вираження певного змісту висловлення; формування вмінь самостійно продукувати окремі комунікативні одиниці відповідно до ситуації спілкування.

Уважаємо, що під час вивчення синтаксису доцільно вибирати такі вправи, що забезпечують ефективну роботу із синтаксичним матеріалом для вдосконалення граматичної компетентності учнів 8-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Виконання вправ у процесі вивчення синтаксису повинно мати системний характер, тобто не тільки здійснюватися систематично, а й звертатися до системно зорганізованого матеріалу, де кожен зі складників займає чітко визначене, науково обґрунтоване й методично закріплене місце.

Педагоги і психологи зазначають, що для продуктивного засвоєння учнями знань і для їх інтелектуального розвитку необхідно встановлювати широкі зв'язки як між розділами предметів, що вивчаються, так і між різними предметами загалом. У сучасній науці спостерігається чітка тенденція до синтезу знань, усвідомлення і розкриття сутності об'єктів пізнання.

Висновки. Як переконуємося, психолого-педагогічні передумови суттєво впливають на формування граматичної компетентності в учнів 8-9 класів, забезпечуючи засвоєння синтаксичної матерії, мовну компетентність та мовленнєву компетентність, що в результаті забезпечує формування й розвиток мовної особистості.

Саме тому основна мета навчально-тренувальних вправ з синтаксису, які сприяють формуванню граматичної компетентності – це формувати і закріплювати мовні й мовленнєво-комунікативні вміння і навички для підготовки учнів, які повинні виявляти високий рівень мовленнєвої культури, комунікативно доцільно користуватися синтаксичними засобами мови відповідно до вимог мовленнєвої ситуації та комунікативного завдання, дбати про якість мовлення і його вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вікова психологія / За ред. Г.С.Костюка. – К. : Рад. школа, 1976. – 257 с.
2. Горохова Т.О. Граматична компетенція як складова професіограми студента-філолога [електронний ресурс] / Горохова Т.О. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/1082/1/T_Gorohova_DMU_3_GI.pdf

3. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании / И.А. Зимняя. – М. : Исследоват. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 213 с.
4. Компетентнісний підхід в освіті : теоретичні засади і практика реалізації : матеріали методол. семінару 3 квіт. 2014 р., м. Київ : [у 2 ч.]. Ч.1 / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол. : В.Г. Кремень (голова), В.І. Луговий (заст. голови), О.І. Ляшенко (заст. голови) та ін.] – К. : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2014 – С. 217-226.
5. Компетентнісний підхід у неперервній освіті : колективна монографія / за наук. ред. І.Г.Єрмакова. – Донецьк : Каштан, 2012. – 260 с.
6. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М. : Просвещение, 1990. – С.90.
7. Лінгводидактичні основи формування лінгвістичних понять в учнів основної школи під час вивчення граматики [електронний ресурс] / Н.М.Дика // Актуальные достижения европейской науки – 2015 / Філологічні науки. Методика навчання мови і літератури. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/23_ADEN_2015/Philologia/1_198359.doc.htm
8. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / За ред. М.І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2005. – С. 59-70.
9. Омельчук С.А. Формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів основної школи на завершальному етапі вивчення синтаксису : дис. канд. пед. наук : 13.00.02 / Омельчук Сергій Аркадійович. – Х., 2003. – 234 с.

REFERENCES

1. Age Psychology / Ed. G.S. Kostiuk. – К. : Sov. school, 1976. – 257 p.
2. Grammatical competence as a part of a professiogram of student-philologist [electronic resource] / Access mode: http://elibrary.kubg.edu.ua/1082/1/T_Gorohova_DMU_3_GI.pdf
3. Zimniaia I. A. Key competencies as an effectively targeted basis of competence approach in the education. – М. : Research Center of quality of training, 2004.
4. Competence approach in the education: theoretical principles and practice of implementation: methodological seminar materials of the 3d April 2014, Kyiv: [2 ch.]. Part 1 / National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; [editorial board: V. G. Kremen (chairman), V. I. Lugovyi (dep. chairman), A. I. Liashenko (dep. chairman) and others.] – К. : Institute of the Gifted Child NAPS of Ukraine, 2014 – P. 217-226.
5. Competence approach in the ongoing education: collective monograph / Edited by scientific I. H. Yermakova. – Donetsk: Kashtan, 2012. – 260 p.
6. Kuzmina N. V. Professional identity of teachers and masters of industrial training./ N. V. Kuzmina. – М. : Osvita, 1990. – p. 90.
7. Linguodidactic basis for the development of linguistic concepts in secondary school pupils during the learning of grammar [electronic resource] / N. M. Dyka // Recent studies of European science – 2015 / Philology. Methods of teaching language and literature. – Access mode: http://www.rusnauka.com/23_ADEN_2015/Philologia/1_198359.doc.htm
8. Methods of teaching Ukrainian language in secondary educational institutions / Ed. M. I. Pentyliuk. – К. : Lenvit, 2005. – P. 59-70.
9. Omelchuk S. A. Formation of speech and communication skills of secondary school pupils in the final stage of learning syntax: Candidate of science: 13.00.02 / S. A. Omelchuk. – Х., 2003. – 234 p.